

Mamasalomova Farangiz

TERMIZ IQTISODIYOT VA SERVIS UNIVERSITETI

Tarix ta'lim yo'nalishi 4- kurs 2_ 23 guruh talabasi

mamasalomovfarangiz@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Yevroosiyo tarixida chuqur iz qoldirgan “Xalqlarning buyuk ko'chishi” deb nomlangan tarixiy jarayonning sabablari, borishi, oqibatlari hamda uning jahon sivilizatsiyasi taraqqiyotiga ta'siri tahlil qilinadi. Ko'chmanchi va o'troq xalqlar o'rtasidagi o'zaro aloqalar, buyuk ko'chish davrida yuzaga kelgan yangi davlatchilik shakllari, madaniy almashinuv jarayonlari hamda bu jarayonning Yevropa va Osiyo sivilizatsiyalari shakllanishidagi o'rni yoritiladi. Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy, sabab-oqibat va tizimli tahlil usullaridan foydalanilgan.

Kalit so'zlar: xalqlarning buyuk ko'chishi, ko'chmanchi xalqlar, sivilizatsiya, gunnar, Buyuk ipak yo'li, etnik migratsiya, davlatchilik, madaniy almashinuv.

KIRISH

Insoniyat tarixida xalqlarning bir hududdan ikkinchi hududga ko'chishi doimiy jarayon bo'lib kelgan, biroq bu jarayonlar orasida miloddan avvalgi davrlardan boshlab, ayniqsa milodiy IV–VII asrlarda yuz bergan ko'chishlar o'zining ko'lami va tarixiy oqibatlari bilan alohida o'rin tutadi. Fanda “Xalqlarning buyuk ko'chishi” nomi bilan mashhur bo'lgan ushbu jarayon Yevroosiyo qit'asining siyosiy xaritasini tubdan o'zgartirdi, qadimgi davlatlarning inqirozga yuz tutishiga, yangi etnik birlashmalar va davlatlarning vujudga kelishiga sabab bo'ldi.

Bu jarayon nafaqat harbiy-siyosiy voqealar zanjiri, balki turli xalqlar va madaniyatlar o'rtasidagi o'zaro ta'sir, almashinuv va sintez jarayoni sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada xalqlarning buyuk ko'chishi jarayonining sabablari, asosiy bosqichlari, ishtirokchi xalqlar hamda uning jahon sivilizatsiyasi taraqqiyotidagi o'rni ko'rib chiqiladi.

1. Buyuk ko'chish jarayonining sabablari

Xalqlarning buyuk ko'chishiga bir qancha omillar sabab bo'lgan. Birinchidan, iqlim o'zgarishlari muhim rol o'ynadi — Markaziy Osiyo va Sibir hududlarida quruqchilikning kuchayishi ko'chmanchi chorvador xalqlarni yangi yaylovlar va suv manbalarini izlab, g'arbga va janubga ko'chishga majbur qildi. Ikkinchidan, demografik omil — ko'chmanchi jamiyatlarda aholi sonining ortishi mavjud yer-suv resurslarining yetishmasligiga olib keldi. Uchinchidan, harbiy-siyosiy omillar — kuchli qabilalar zaif qo'shni qabilalarni o'z hududlaridan siqib chiqarardi, bu esa zanjir reaksiyasi kabi butun bir mintaqa xalqlarining harakatga kelishiga sabab bo'lardi.

To'rtinchidan, gunnlarning Sharqiy Yevropaga bostirib kirishi (IV asr) alohida turtki vazifasini o'tadi. Gunnlr bosimi ostida gotlar, vandallar, burgundlar, franklar kabi german qabilalari Rim imperiyasi chegaralari ichiga kirib borishga majbur bo'ldilar. Bu esa G'arbiy Rim imperiyasining zaiflashuvi va oxir-oqibat 476-yilda qulashiga olib kelgan omillardan biriga aylandi.

2. Jarayonning asosiy bosqichlari va ishtirokchi xalqlar

Xalqlarning buyuk ko'chishi jarayonini shartli ravishda bir necha bosqichga bo'lish mumkin. Birinchi bosqich (II–IV asrlar) german qabilalarining Rim imperiyasi chegaralariga yaqinlashishi bilan tavsiflanadi. Ikkinchi bosqich (IV asr oxiri – V asr) gunnlarning Yevropaga bostirib kirishi va bunga javoban german hamda slavyan qabilalarining ommaviy ko'chishi bilan bog'liq. Uchinch bosqich (V–VII asrlar) yangi barbar qirolliklarining (Vestgot, Ostgot, Frank, Vandal, Lombard qirolliklari) tashkil topishi hamda slavyan xalqlarining Sharqiy va Janubiy Yevropaga keng tarqalishi bilan yakunlanadi.

Ushbu jarayonda gunnlr, gotlar (vest va ostgotlar), vandallar, burgundlar, franklar, langobardlar, slavyanlar, shuningdek Markaziy Osiyodan kelib chiqqan avarlar, xazarlar kabi turkiy va turkiy-mong'ul kelib chiqishiga ega xalqlar faol ishtirok etdi. Diqqatga sazovor jihati shundaki, bu ko'chish to'lqinlari faqat Yevropa hududi bilan chegaralanmay, Markaziy Osiyo, Kavkazorti va Old Osiyo hududlarini ham qamrab oldi, bu esa jarayonning umumyevroosiyo miqyosida kechganligidan dalolat beradi.

3. Ko'chmanchi va o'troq sivilizatsiyalar o'zaro ta'siri

Buyuk ko'chish davrida ko'chmanchi va o'troq dehqonchilik sivilizatsiyalari o'rtasidagi o'zaro aloqalar yangi bosqichga ko'tarildi. Ko'chmanchi xalqlar harbiy tashkilotchilik, otliq qo'shin taktikasi, temirchilik va metall qayta ishlash sohasidagi tajribalarini o'troq xalqlarga olib keldi. O'z navbatida, o'troq sivilizatsiyalarning

davlat boshqaruvi tizimi, yozma huquq me'yorlari, me'morchilik va hunarmandchilik an'analari ko'chmanchi xalqlar tomonidan o'zlashtirila bordi.

Bu o'zaro ta'sir natijasida yangi, sintetik madaniyatlar shakllandi. Masalan, german qabilalari Rim huquqi va ma'muriy tajribasini o'zlashtirib, o'z davlatchiligini shakllantirdilar, natijada o'rta asr Yevropa feodal davlatchiligining asosi qo'yildi. Xuddi shunday jarayonlar Markaziy Osiyo va Xitoy chegaradosh hududlarida ham kuzatilib, ko'chmanchi turkiy xalqlar bilan o'troq xitoy sivilizatsiyasi o'rtasidagi doimiy o'zaro ta'sir mintaqqa tarixining muhim qonuniyatlaridan biriga aylandi.

4. Buyuk ipak yo'li va madaniy almashinuv jarayonlari

Xalqlarning buyuk ko'chishi davrida Buyuk ipak yo'li orqali amalga oshirilgan savdo-iqtisodiy va madaniy aloqalar alohida ahamiyat kasb etdi. Ushbu davrda ham savdo yo'llari butunlay uzilib qolmadi, aksincha, yangi siyosiy birlashmalarning vujudga kelishi savdo yo'nalishlarining qayta tashkil topishiga, yangi savdo markazlarining (Sug'd shaharlari, Xorazm, Yettisuv hududidagi shaharlar) yuksalishiga olib keldi. Sug'd savdogarlari bu davrda Xitoydan Yevropagacha bo'lgan hududlarda faol savdo-iqtisodiy vositachilik faoliyatini olib bordilar.

Din, til va yozuv sohasida ham katta o'zgarishlar yuz berdi. Xristianlik german va slavyan xalqlari orasida tarqala boshladi, buddizm va zardushtiylik Markaziy Osiyo xalqlari orasida keng yoyildi, turli yozuv tizimlari (run yozuvi, sug'd yozuvi) shakllanib, keyinchalik boshqa xalqlar yozuvlariga asos bo'ldi. Bu jarayonlar natijasida Yevroosiyo qit'asida ko'p qatlamli, sintetik madaniy makon yuzaga keldi.

5. Jarayonning siyosiy oqibatlari: yangi davlatchilik shakllari

Xalqlarning buyuk ko'chishi Yevropa va Osiyoda yangi davlat uyushmalarining vujudga kelishiga sabab bo'ldi. G'arbiy Rim imperiyasi qulagandan so'ng uning o'rnida Vestgot, Ostgot, Frank, Vandal, Burgund qirolliklari tashkil topdi. Bu yangi davlatlar Rim an'analari bilan german qabilaviy tuzumini uyg'unlashtirgan holda o'ziga xos ijtimoiy-siyosiy tizimni yaratdilar, bu esa keyinchalik o'rta asr Yevropa feodalizmining shakllanishiga zamin yaratdi.

Sharqiy Yevropa va Yevroosiyo dashtlarida esa Gunn imperiyasidan so'ng Avar xoqonligi, Xazar xoqonligi, Bulg'or davlati kabi yangi siyosiy uyushmalar vujudga keldi. Bu davlatlar ko'chmanchi va o'troq boshqaruv an'alarini birlashtirgan holda, keyinchalik mintaqada shakllangan ko'plab xalqlar davlatchiligiga asos soldi. Shu tariqa buyuk ko'chish jarayoni nafaqat yemiruvchi, balki yangi davlatchilik va etnik birliklarni yaratuvchi jarayon sifatida ham baholanishi lozim.

6. Buyuk ko'chishning jahon sivilizatsiyasi taraqqiyotidagi ahamiyati

Xalqlarning buyuk ko'chishi jahon tarixida antik davrdan o'rta asrlarga o'tish jarayonining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu jarayon natijasida qadimgi antik sivilizatsiya an'analari yangi xalqlar va madaniyatlar bilan uyg'unlashib, Yevropa o'rta asr sivilizatsiyasining shakllanishiga asos bo'ldi. Xuddi shunday, Osiyo hududlarida ham ko'chmanchi va o'troq xalqlar sintezi natijasida yangi etnik-madaniy birliklar, jumladan turkiy xalqlarning keyingi tarixiy taraqqiyoti uchun zamin yaratildi.

Shuningdek, bu davrda yuzaga kelgan aholi migratsiyasi natijasida xalqlar va irqalar aralashuvi kuchaydi, bu esa insoniyat sivilizatsiyasining ko'p millatli, ko'p madaniyatli xarakter kasb etishiga olib keldi. Zamonaviy Yevropa va Osiyo xalqlarining etnik tarkibi, tillari va madaniy an'alarining ko'p jihatlarini aynan mana shu buyuk ko'chish davrida qo'yilgan asoslarga borib taqaladi.

7. Zamonaviy tarixshunoslikda buyuk ko'chish masalasi

Zamonaviy jahon tarixshunosligida xalqlarning buyuk ko'chishi muammosi turlicha talqin etiladi. Ayrim tadqiqotchilar bu jarayonni faqat harbiy bosqinchilik va yemiruvchi kuch sifatida baholasalar, boshqa bir guruh olimlar uni murakkab, ko'p qatlamli etnogenetik va madaniy-tarixiy jarayon sifatida talqin qiladilar. So'nggi yillarda arxeologik va antropologik tadqiqotlar, xususan qadimiy DNK tahlillari bu masalaga yangi ma'lumotlar kiritmoqda, bu esa buyuk ko'chish davri xalqlarining kelib chiqishi va bir-biri bilan aloqadorligini aniqroq tasavvur qilish imkonini bermoqda.

Markaziy Osiyo tarixshunosligida ham bu masala alohida ahamiyatga ega, chunki mintaqada xalqlarining, jumladan o'zbek xalqining etnogenez jarayonida turli davrlarda yuz bergan ko'chish to'liqlari muhim rol o'ynagan. Shu sababli xalqlarning buyuk ko'chishi mavzusini o'rganish nafaqat Yevropa, balki Markaziy Osiyo va butun Yevroosiyo xalqlari tarixini to'g'ri tushunish uchun ham zarur ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda ushbu mavzu tarix fani doirasidan chiqib, madaniyatlararo muloqot, etnik va migratsion jarayonlarni zamonaviy nuqtai nazardan tahlil qilishga qaratilgan ko'plab fanlararo tadqiqotlarga asos bo'lmoqda. Arxeologiya, tilshunoslik, genetika va yozma manbashunoslik sohalari olimlarining hamkorlikdagi izlanishlari natijasida buyuk ko'chish davri haqidagi tasavvurlar tobora aniq va yaxlit ilmiy manzarani tashkil etmoqda.

8. Buyuk ko'chish davrining Markaziy Osiyo tarixi bilan bog'liqligi

Markaziy Osiyo hududi xalqlarning buyuk ko'chishi jarayonida nafaqat tashqi ta'sir manbai, balki ko'chish to'liqlarining boshlang'ich nuqtalaridan biri sifatida ham muhim o'rin tutadi. Xususan, gunnlarning g'arbga siljishi aslida Markaziy Osiyo va Ichki Osiyo dashtlarida yuz bergan uzoq davom etgan etnik-siyosiy jarayonlarning davomi edi. Bu esa mintaqa tarixini alohida holda emas, balki umumyevroosiyo tarixiy jarayonining ajralmas qismi sifatida o'rganish zarurligini ko'rsatadi.

Shuningdek, buyuk ko'chish davrida Markaziy Osiyoda ham siyosiy vaziyat o'zgarib, turli xoqonliklar va davlat birlashmalari almashinib turdi. Bu jarayonlar keyinchalik mintaqada Turk xoqonligi kabi yirik davlat uyushmalarining vujudga kelishi uchun tarixiy zamin yaratdi, bu esa o'z navbatida mintaqa xalqlari, jumladan o'zbek xalqi tarixiy ildizlarining shakllanishida muhim bosqich bo'ldi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, xalqlarning buyuk ko'chishi jahon tarixidagi eng yirik va oqibatlarini jihatidan eng muhim demografik-siyosiy jarayonlardan biri bo'lib, u antik dunyo bilan o'rta asrlar o'rtasidagi bosqichni belgilab berdi. Ushbu jarayon natijasida qadimgi imperiyalar inqirozga uchradi, yangi xalqlar, davlatlar va madaniyatlar vujudga keldi, ko'chmanchi va o'troq sivilizatsiyalar o'rtasidagi o'zaro ta'sir kuchaydi. Buyuk ko'chish davrida shakllangan etnik-madaniy sintez zamonaviy Yevroosiyo xalqlari va davlatlarining tarixiy ildizlarini tushunish uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Shu boisdan ushbu jarayonni har tomonlama, tizimli tarzda o'rganish jahon tarixi va sivilizatsiyashunosligi fani uchun dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Asqarov Ahmadali. O'zbek xalqining kelib chiqishi tarixidan. – Toshkent: O'zbekiston, 2007.
2. Sagdullayev Anatoliy. Qadimgi O'rta Osiyo tarixi. – Toshkent: Universitet, 2004.
3. Bo'riyev Otamurod. Markaziy Osiyo xalqlari etnik tarixi. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2011.
4. Karimova Zulayho. Buyuk ipak yo'li va sivilizatsiyalararo aloqalar. – Toshkent: Fan, 2009.
5. Rtveladze Edvard. Sivilizatsiyalar chorrahasida: Markaziy Osiyo tarixidan lavhalar. – Toshkent: San'at, 2005.
6. Xolmatov Nodir. Ko'chmanchi xalqlar tarixi va madaniyati. – Toshkent: Akademiya, 2013.

7. Muhammadjonov Abdulahad. Yevroosiyo xalqlari migratsiyasi tarixidan. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016.
8. Djumanazarov Uktam. Qadimgi va o'rta asrlar jahon tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.